

Дьомін О.Б.,

доктор історичних наук, професор, завідуючий кафедрою нової та новітньої історії історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова

ПОРТУГАЛЬСЬКА ПОЛІТИКА ЄЛИЗАВЕТІНСЬКОЇ АНГЛІЇ (1560 – середина 1570-х років)

Анотація. В статті проаналізовано португальську політику Англії перших десятиліть правління королеви Єлизавети (1558-1603), показано значення колоніального питання у міжнародних відносинах 60-середини 70-х років XVI ст.

Ключові слова: Англія, Португалія, Єлизавета Тюдор, колоніальне питання, міжнародні відносини.

Англо-португальські відносини другої половини XVI ст. не відзначені такими яскравими подіями, як стосунки єлизаветинської Англії з Іспанією, Францією чи Нідерландами. Мабуть тому, вони майже не привертати уваги істориків. В узагальнюючій праці А. Чапмана про торговельні зв'язки двох країн наприкінці XV – на початку XIX ст. події другої половини XVI ст. розглядались побіжно. Певну увагу англо-марокканській та англо-гвінейській торгівлі приділяв Д. Рамзі [1]. В монографіях Д. Блейка, Х. Джонстона, Д. Хатча піднімалися питання боротьби Англії за португальські володіння, але проникнення Португалії, Англії, Франції у Західну Африку сприймається як єдиний процес [2]. За справедливим зауваженням Г. Ципуриної, для англійських істориків взагалі характерно виводити колоніальні суперечки за рамки європейської дипломатичної історії [3]. Дійсно, дослідження про зовнішню політику Англії містять окремі згадки стосовно «португальської політики», головним чином, у зв'язку з загарбанням Португалії Іспанією у 1580-1581 рр. [4]. Радянську історіографію ця проблема цікавила мало. Кандидатська дисертація і низка статей Г. Ципуриної торкалися переважно її торговельних аспектів [5]. Але англо-португальські відносини заслуговують на значно більшу увагу у загальному контексті європейської політики англійських монархів, особливо часів правління королеви Єлизавети.

Першими освоївши океанські простори, португальці довгий час залишались лідерами колоніальної експансії. Лише вихід в океан сусіда – Іспанії – сприйнявся як відверта загроза португальським інтересам. У конфлікт був змушений втрутитися папа Олександр VI. 4 травня 1493 р. він підписав буллу про поділ світу (мались на увазі нехристиянські землі) між Португалією та Іспанією. У 1494 р. на основі найвищої у тогочасній католицькій Європі папської юрисдикції був укладений португало-іспанський договір, більш відомий під назвою Тордесільяський, який встановлював лінію поділу нововідкритих для Європи територій.

На початку XVI ст. Португалія вважалась традиційним союзником англійської корони. Проте, коли у 1529 р. був укладений Сарагосський договір, інтереси

країн Європи, в тому числі й Англії, не бралися до уваги. Але договори не могли перекрити доступу до Нового світу європейцям. Так, французи діяли за класичною схемою колонізації, повторюючи шлях іспанців і португальців. По-іншому здійснювали проникнення в Новий світ англійці. На відміну від своїх попередників, вони мали менші людські ресурси і поступались португальцям кількістю та якістю кораблів і артилерійського озброєння. Тому англійці починали з торговельних експедицій, не гребуючи, однак, контрабандою і грабінництвом. Специфіка цієї діяльності полягала в тому, що англійці прагнули не просто традиційно торгувати східними товарами, які надходили з країн Азії, а намагались укорінитися у вже власне колоніальну за суттю торгівлю.

Перші, що правда невдалі, спроби організаційно оформити африканську експедицію припадають на 1530-ті рр. Дії англійців виправдовувались наявністю на чорному континенті значних монархій, суверенність яких визнавалась Португалією. Незалежність королівства Конго підкреслювалась взаємним зверненням обох монархів один до одного «брат». Тому англійці наголошували на бажанні встановлювати контакти з дійсно суверенними африканськими володарями Конго, Марокко, Мономатена, Ндонго тощо.

В західній історіографії причиною активізації англійського купецтва в Африці вважаються ускладнення, які виникли в 1550 р. на ринку Антверпена з англійськими тканинами [6]. Існувала ще низка інших, в першу чергу фінансових, чинників. В сукупності всі вони й надали поштовх африканській експансії англійців. Зіграв навіть факт переорієнтації кораблів Біскайської затоки на індійські маршрути. Транспортна порожнеча заповнилась зеландськими, голландськими, а потім і англійськими кораблями.

Перша англійська експедиція на атлантичне узбережжя королівства Марокко, яке Португалія вважала сферою свого впливу, була здійснена у 1551 р. Головний предмет експорту склали сорти вовняних тканин, які у великому обсязі вироблялись на острові. Тому заради збереження нового ринку купецтво було готове пожертвувати торгівлею з самою Португалією і наполягало на встановленні монополії у марокканській торгівлі. Невдовзі Марокко, з якого Англія отримувала насамперед цукор і золото, перетворилось на ринок збуту військового спорядження, зброї, металів і деревини [7]. Отож, сподівання англійців повністю виправдались. У 1574-1575 рр. імпорт лише з мароканської Берберії оцінювався у 28 639 фунтів стерлінгів порівняно

з вартістю у 11 628 фунтів стерлінгів із Португалії. У 1553 р. лондонські купці на чолі з Томасом Уінхемом організували першу торговельну експедицію до Гвінеї [8]. Прибутки від торгівлі виявились настільки вражаючими, що ризик цілком себе виправдовував.

Завадою стала дипломатія португальського короля. Саме за допомогою політичних засобів португальцям вдалося досягти значних успіхів. На початку 1555 р. до Лондона прибув посол Жуана III Дієго Лопес де Суза, який висловив протест проти «незаконного», з королівської точки зору, вторгнення англійців у землі, здобуті португальцями. Посол настоював на відшкодуванні збитків, на покаранні мореплавців і повній забороні африканської торгівлі для англійців. Англійська королева Марія Тюдор, одружена з іспанським принцом Філіппом (майбутнім королем Іспанії Філіппом II), задовольнила ці вимоги і заборонила чергову гвінейську експедицію. Уряд пішов навіть на те, щоб відшкодувати збитки купцям [9].

Проте, англійці продовжували зносити з Гвінеєю. Чимало африканських правителів, не бажаючи підкорятись португальцям, йшли на контакт з англійцями. Все це викликало невдоволення португальців. Після їх чергового протесту уряд Англії видавав нові прокламації із заборонаю стосунків з володіннями Португалії [10]. Отже, в середині та другій половині 1550-х років офіційна зовнішньополітична лінія Англії в «португальському питанні» виходила з визнання виключного права Португалії на землі, закріплені за нею Тордесільяським та Сарагоським договорами.

Португальська політика Англії змінилась після приходу до влади Єлизавети Тюдор. В квітні 1560 р. вона офіційно виступила проти португальської заборони торгівлі інших країн з Африкою [11]. Тому в березні 1561 р. посол Португалії Емануель д'Оранго розпочав обговорення португало-англійських взаємовідносин з членами англійської Таємної ради. На попередній фазі розгляду претензій брали участь і представники лондонського купецтва [12]. Позиція радників базувалась на інших засадах, ніж декілька років тому. Вони відмовились визнати право короля Португалії на даровану папською буллою частину світу, оскільки протидія португальців торгівлі на всьому африканському узбережжі завдавала безпосередньої шкоди підданам інших монархів, а також наполягали на тому, щоб всі отримали однакові з португальцями можливості для ведення торгівлі. У перебігу переговорів англійці висунули тезу про так звану «фактичну окупацію». Під цим малась на увазі можливість Португалії та інших країн поширювати свою владу лише на ті пункти і те населення, які входили до сфери дійсно португальського або ще чийогось управління. Території, чії правителі були непідвладними Португалії, визнавались вільними для доступу всім, хто їх досяг [13].

У подальшому принцип «фактичної окупації» склав основу політики Англії у колоніальному питанні. Особливо яскраво це виявилось на переговорах сторін у 1562 р., після того, як португальський посол оголосив ноту короля «Право короля

Португалії на гвінейську торгівлю». У Лондоні таке право визнавати відмовились, аргументуючи свою позицію тим, що домагання португальців нічим не підкріплені. Єдине, на що погоджувався Лондон, — це заборонити англійцям здійснювати торговельні операції з тим населенням Гвінеї, яке визнавало владу португальського короля. Також безуспішно діяла нова місія Португалії, яка прибула до Англії 1564 р. [14].

Після провалу переговорів вторгнення англійців у сферу інтересів Португалії активізувалось. Відтепер купці координували свої акції з представниками Єлизавети [15]. Крім того, їх діяльність поширилась на частину колоніальної імперії Іспанії. Саме на цей час припадає розгортання приватирської діяльності відомого мореплавця Джона Хокінза, який зайнявся торгівлею африканськими рабами і зазіхнув на прерогативи двох монархів. За, можливо, дещо завищеними оцінками іспанського і португальського послів прибутки Д. Хокінза у 1565 р. сягали 60% від суми витрат, а за 1567-1568 рр. він отримав 200 тисяч дукатів чистого прибутку [16]. За таких умов у Англії знаходилося чимало бажаючих вкласти гроші в подібні експедиції.

Зростання масштабів англійських операцій у португальській Африці призвело наприкінці 1560-х років до нового витка напруги двосторонніх відносин. На початку 1568 р. посол Португалії виклав чергові вимоги свого уряду: заборонити плавання до Португальської Індії; відшкодувати 600 тисяч дукатів за майно, захоплене англійцями. Дві зустрічі посла з королевою у квітні не вдовольнили обидві сторони. Справа перейшла до Таємної ради. В цій ситуації посол заявив про рішучість свого короля розпочати війну, якщо англійці не погодяться на запропоновані їм умови [17], проте англійська сторона, фактично, не відреагувала на погрозу.

У зв'язку з цим іспанський посол у Лондоні, аналізуючи причини непримиренної позиції англійців, писав Філіппу II, що нібито англійці вважають португальців неспроможними ні на що, і робив висновки про хибність подібних настроїв у Лондоні [18]. Не виключено, що ця помилкова оцінка потенціалу Англії та політичної волі її керівних сил стала однією з причин переходу іспанських політиків до жорсткого курсу відносно Англії на зламі 60-70-х років XVI ст.

Це виглядає тим більш вірогідним, якщо врахувати спільну домовленість весною 1568 р. королів Іспанії і Португалії щодо Індії. Філіпп II виходив із розпочатих англійцями активних дій у Вест-Індії. В листах до свого посла у Лондоні Філіпп II неодноразово вимагав ставитися до справ португальського короля, як до його особистих. У жовтні 1568 р. Філіпп II наказав йому розпочати, після консультацій з португальським послом, переговори з королевою щодо португальського питання [19]. Спочатку, згідно розпорядження, посол обговорював справу з У. Сесілем, потім 14 грудня 1568 р. мав аудієнцію у королеви. Єлизавета погодилась повернутись до питання разом із обома послами, причому пообіцяла дати сприятливу для Португалії відповідь. Проте, це швидше виглядало спробою відкараскатись від

настирливого посла. Адже аргументи на користь Португалії, які, на думку посла, мали подіяти на королеву, навряд чи слугували доказом в очах Єлизавети. Посол твердив, що, діючи в інтересах всього християнського світу в розрахунку на прийняття Індією християнства, Португалія зазнає дуже значних витрат по охороні Червоного моря і Перської затоки, тому несправедливо заважати королю. Іспанський посол вже не звертався до папського договору про поділ світу. Здається, в цілому він був дуже далеким від розуміння політики королеви, хоча, аналізуючи в одному з листів події у Лондоні, і підкреслював бажання королеви найвигідніше розв'язати португальський вузол із максимальною користю для себе. У жовтні 1568 р., повідомляв він, до будинку португальського посольства, де на той час відправлялась ранкова католицька меса, увірвались агенти лондонського єпископа і заарештували там всіх англійців. Посол висловив припущення, що королева дуже радітиме, якщо португальський посол після такого афронту виїде з Лондона і не продовжуватиме тиск на королеву щодо Індії та Гвінеї [20]. Навряд чи дії англійського єпископа були б можливими без відповідної санкції Таємної ради. За цим приховувалась досить виразна «португальська політика» керівних кіл Англії, яку не судилося розгадати іспанському дипломату. Тому не викликає подиву те, що вже через декілька днів після запевнень королеви про позитивне рішення португальського питання, вона 19 грудня 1568 р. заявила про неможливість змін у позиції Англії. На початку січня 1569 р. Єлизавета направила королю Португалії листа, в якому наполягала на застосуванні у відносинах двох країн принципу фактичної окупації. Більше того, для відшкодування збитків за корабель Уільяма Уінтера, захопленій португальцями в Гвінеї, королева наказала заарештувати в англійських портах три португальські кораблі [21].

Так закінчилась спроба португало-іспанського альянсу послів добитись у королеви визнання права їх країн на виключне володіння Індіями. В часі вона співпала з однобічною акцією Єлизавети конфіскувати кошти, що транспортувались із Іспанії для іспанських військ у Нідерландах (кінець грудня 1568 р.). За таких умов було не до об'єднання зусиль двох піренейських країн стосовно колоній. Але португальський король Себастьян провів конфіскацію англійської власності в Португалії [22].

Перерва в англо-іспанських взаємовідносинах призвела до ускладнень в отриманні Англією колоніальних товарів. Тому наприкінці 1569 р., з ініціативи вже англійської сторони, розпочались переговори, спрямовані на досягнення порозуміння з Португалією. Проте вони навряд чи свідчили про зміни політики, як вважав М. Уільямсон [23]. Оскільки на них розглядалась нещодавня конфіскація англійських товарів у Португалії, ці контакти носили характер, скоріше, тактичного кроку, ніж стратегічної політики. Португалію представляв резидент у Лондоні Антоніо Фогаза, який був, хоча про це не знали ні англійці, ні португальці, іспанським шпигуном. Про зацікавленість англійської сторони красномовно свідчить дозвіл, отриманий Фогазою,

коли він у жовтні 1569 р. від'їздив з угодою до Португалії, на завантаження англійськими сукнами його корабля [24].

Навесні 1570 р. переговори продовжились. Першим вирішувалось питання про компенсації майна з обох сторін. На думку іспанського посла, відновлення торгівлі між Англією і Португалією було насамперед вигідним для першої, оскільки дозволяло їй отримувати товари з іспанських колоній. Та на шляху досягнення угоди виникли серйозні перешкоди. Зокрема, іспанський посол всіма можливими засобами заважав нормальній роботі уповноважених. Укладення угоди з Португалією, за справедливою оцінкою іспанського дипломата, робило для Англії байдужим питання миру з Іспанією, внаслідок чого продовжувалось морське розбійництво [25]. Характерною для методів посла була історія з португальським лоцманом Бартоломео Байоне [26].

Все ж головною перешкодою, як і раніше, залишались вимоги англійців дозволити їм вільну торгівлю в Індіях. Попри заяви представника Португалії, що обговорення цього питання є марною тратою часу, влітку 1570 р. обидві сторони були впевнені у можливому врегулюванні. Як один із варіантів розглядалось відновлення торговельних зносин на попередніх умовах. Більш поступливими англійців робила та обставина, що спеції, які надходили через Московію, коштували значно дорожче, ніж завезені через Португалію. Мир з Португалією міг розв'язати проблему, але зрештою і ці переговори були перервані. Ймовірно, тому влітку 1571 р. Філіпп II заявив про намір захищати інтереси португальських купців і вкотре доручив своєму послу в Лондоні дону Герау де Спесу зібрати відомості про загарбані у них товари. Навесні 1572 р. переговори розпочались знову. Цього разу на заваді стало марокканське питання. На той час товарообіг між Англією і Марокко за рахунок продажу зброї перевищував обсяг товаропотоків між Англією і Португалією. Саме проти озброєння супротивника категорично протестував представник Португалії шевальє Джиральді [27].

На переговорах 1573 р. позиції сторін залишались взаємовиключними, хоча дипломати й докладали чимало зусиль для взаємопорозуміння. Португальці домогались появи в договорі параграфу, який би засвідчив принципове зобов'язання Англії не вести торгівлю з країнами, що входили до португальської частини світу. Для англійців більше значення мали конкретно узгоджені пункти домовленості. Вони погоджувались на заборону торгівлі Англії з Гвінеєю, тобто розглядали Гвінею як фактично зайняту Португалією територію, але настоювали на нерозповсюдженні цього положення на Марокко. Португальські дипломати йшли на те, щоб у разі визнання Англією виключних прав Португалії на всі її колонії, усно пообіцяти вилучити Марокко із загальної правила. Однак англійці не погодились, бо королева Англії буде пов'язана письмовою угодою, а король Португалії — лише словом посла. Англійська сторона не виключала ймовірність повернення монархів Португалії до буквального тлумачення статей договору [28].

Переговорний процес поживався у 1574 р. У квітні Єлизавета вкотре, з великим незадоволенням, відхилила вимоги Португалії стосовно Марокко. У відповіді королеви знову повторювалось, що вона не може заборонити своїм підданим плавати до Африки та Індій, а тим більше до Марокко, чий монарх дозволив торгівлю англійців на своєму узбережжі. Разом з тим, королева була не проти ліцензування товарів та обмеження певною кількістю місць торгівлі [29]. Правда, йшлося про Ларали, Сафи і Санта Крус де Агер (Агадір), через які, власне, і здійснювалась торгівля.

Незважаючи на неузгодженість позицій, сторони не відмовлялись від продовження переговорів. Літом 1574 р. шевальє Джиральді погоджувався на англійську торгівлю в Сеуті, Танжері і Мазагані, тобто в пунктах, які знаходились під контролем Португалії. Англійці наполягали на всіх містах, розташованих на північ від Капо Бланко. Саме тоді в дозволена зона міг потрапити Агадір — місце, де англійці вели широку торгівлю, тримали багато товарів, а також велику кількість зброї та військового спорядження. Скільки не намагався Джиральді роздавати обіцянки і як він не прагнув досягти згоди, англійці непорушно стояли на своєму. Наприкінці 1574 р. переговори лорда Берлі з Джиральді все ще йшли, але тепер вже чекали вказівок від португальської сторони. Тим часом, продаж військового спорядження і сировини, як і обговорення проблем ліцензування, не припинялись. Наприкінці 1575 р. позначилась реальна перспектива досягнення угоди [30].

Лише в жовтні 1576 р. сторони підписали договір про врегулювання відносин між країнами. Д. Блейк вважав, що португальці сприймали договір як продовження усної домовленості Като-Камбрійської конференції про Новий світ [31]. З англійської точки зору, ситуація виглядала зовсім інакше, і з цим не можна не погодитись. Договір засвідчив певний успіх англійської дипломатії: в тексті не фіксувалось питання про торгівлю Англії з Марокко і Гвінеєю, що фактично означало визнання Португалією права Англії на африканську торгівлю. Більше того, договір виявився першим у тогочасній міжнародній практиці симптомом послаблення Сарагоського договору, що водночас завдало удару по правах Іспанії на володіння Америкою.

Наслідком Лондонської угоди стало розширення відносин Англії з новим володарем Марокко шеріфом саадійської династії Абд аль-Маліком (1576-1578). У 1576 р. він захопив владу в країні, усунувши з трону свого небожа аль-Мутаваккія. У 1577 р. англійці пішли на прямий політичний контакт з аль-Маліком, і він запропонував Єлизаветі утворити мароккансько-англійський союз. Невдовзі до Марокко прибув англійський представник Е. Хоган, який зумів підписати з аль-Маліком торговельну угоду і передав згоду Єлизавети на союз двох держав [32]. Зближення Англії з Саадійською державою обумовлювалось геополітичними протиріччями з Португалією. Недаремно чутки про підготовку марокканської експедиції, розпочату молодим португальським королем

Себастьяном (1557-1578), підштовхнули англійців збільшити продаж військових припасів марокканцям. Поразка португальців у Марокко в серпні 1578 р. була радо зустрита в Англії, як, до речі, згодом і розгром «Непереможної армади» біля берегів Англії в Марокко [33].

Все це дає підстави стверджувати, що англо-португальські відносини посідали досить важливе місце у зовнішній політиці Англії, корегувались з іншими напрямками європейської політики Єлизавети. Позиція Іспанії визначалась бажанням Філіппа II забезпечити іспансько-португальські претензії на поділ світу згідно з Сарагоським договором і опосередковано поставити перешкоду на шляху англійців до іспанських Індій. Матеріали переговорів свідчать, що англо-португальські відносини стали важливою складовою частиною європейської дипломатії [34]. Стосунки двох країн у 1560-1570-х роках виявили фактичний, оскільки до юридичного було ще далеко, крах папської міжнародної юрисдикції. Не визнаючи здійсненого Ватиканом поділу світу, Англія, слідом за Францією, формувала основи нової європейської дипломатії. В ній світська влада папи на колонії не розповсюджувалась. Перевага залишалась за дипломатією централізованих національних країн. Тривалість англо-португальського переговорного процесу пояснюється небажанням частини політичної еліти на чолі з Єлизаветою та певних торговельно-підприємницьких кіл відмовитись від важливого каналу особистого і державного збагачення.

Особливість англо-португальських двосторонніх взаємин полягала у впровадженні в практику європейської дипломатії проблем, пов'язаних із вирішенням конфліктів між країнами, які не мали спільних кордонів, а специфіка самого конфлікту визначалась боротьбою за відокремлені від метрополії території, тобто за колонії. Але якщо першу подібного роду кризу між Іспанією і Португалією наприкінці XV ст. було розв'язано завдяки втручання Папи Римського, то у даному випадку стосунки з'ясувались монархами безпосередньо сам на сам. В англійській історіографії є, хоча й побіжне, але цілком слушне визначення подій 60 — 70-х років XVI ст. у взаєминах Англії і Португалії як першої англійської колоніальної війни [35]. Колоніальні володіння ставали об'єктом двосторонніх зв'язків європейських країн і через них входили у європейський дипломатичний простір.

І в Англії, і в Європі розуміли, звісно під власним кутом зору, значимість англо-португальських протиріч. Красномовним є визнання іспанського посла у Лондоні де Спеса, що блокада англійської торгівлі з Португалією, так само як і з Іспанією, викличе невдоволення, призведе до антиурядового виступу англійців і поверне їх до католицької церкви [36]. Звичайно, з боку іспанців це був прояв бажання видати жадане за дійсне, який засвідчив сприйняття положення Англії як все ще периферійного, підпорядкованого Португалії і зафіксував збереження Португалією її геостратегічного становища на торговельних шляхах Європи і Африки. Разом з тим, він показав зростання на європейській міжнародній

арені політичного впливу Англії. Посилення Англії створювало ґрунт для оформлення союзу країн, зацікавлених у поваленні португало-іспанського домінування у Новому світі.

50-70-ті роки XVI ст. продемонстрували наступальний характер зовнішньополітичних дій Англії. Ї у військово-політичній, і у дипломатичній сферах ініціатива належала англійцям, які засвідчили свою здатність досягти поставленої мети. Зрештою, англо-португальська домовленість була продиктована англійцями і стала перемогою англійської політики.

Література

1. Chapman A.B. The commercial relations of England and Portugal, 1487 – 1807 // TRHS. – 3 ser. – Vol.1. – L., 1907.; Ramsey G.D. English overseas trade during the centuries of emergence. – L., 1957. – P. 28-30.
2. European in West Africa. 1450 – 1570 / Ed. by J.W. Blake. – L., 1942; Blake J.W. West Africa. Quest for God and Gold. 1454 – 1578. – L., 1977; Johnston H. Pioneers in West Africa. – N.Y., 1969. – P. 45-53, 56-57; Hatch J. The History of Britain in Africa. From the Fifteenth Century to the Present. – L., 1969. – P. 11-53.
3. Цыпурина Г.И. Некоторые проблемы торговой и колониальной экспансии Англии в XVI – начале XVII в. в современной англо-американской историографии // Проблемы историографии международных отношений и национальных движений в странах Западной Европы. – М., 1982. – С. 24-40.
4. Hatch J. Op.cit. – P. 49; Read C. Mr. Secretary Walsingham and Policy of Queen Elizabeth. – V. II. – Oxford, 1925. – P. 25 – 26, 29, 42; Elton G.R. England under the Tudors. – L., 1978. – P. 325; Wernham R.B. The Making of Elizabethan Foreign Policy, 1558 – 1603. – Berkeley, 1980. – P. 56; Doran S. England and Europe 1485 – 1603. – L., 1986. – P. 68.
5. Цыпурина Г.И. Начало торговой экспансии Англии в Гвинею в 50-80-е гг. XVI века // Проблемы всеобщей истории. – М., 1971; Она же. Торговля Англии с Марокко во второй половине XVI века // Вестник Московского государственного университета имени М. Ломоносова. – История. – М., 1974. – № 4; Она же. Торговля Англии со странами Африки и Леванта во второй половине XVI века. Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – М., 1974; Она же. Торгово-колониальное соперничество Англии и Португалии в Гвинею в 50-70-е годы XVI в. // Генезис капитализма в позднее средневековье в Англии и Германии. – М., 1979.
6. Ramsey G.D. Op. cit. – P. 20-22.
7. Tudor Economic Documents / Ed. by R.H. Tawney and E. Power. – V.II. – L., 1951. – P. 48-49; Calendar of State Papers, relating to English affairs, preserved in, or originally belonging to, the archives of Simancas / Ed. by S. Hume. – In 4 v. – L., 1892 – 1899. – V.II. – P. 171, 230, 236 (Далі – CSP. Spain).
8. Chapman A.B. Op. cit. – P. 159; European in West Africa. – P. 232-289; The Cambridge History of the British Empire. – V. I. – Cambridge, 1929. – P. 42-43; Цыпурина Г.И. Начало торговой экспансии... – С. 210.
9. European in West Africa. – P. 354; The Cambridge History... – P. 44; Цыпурина Г.И. Торгово-колониальное соперничество... – С. 103.
10. Acts of the Privy Council of England. – V. 5. – L., 1891. – P. 305, 315, 322.
11. Blake J.W. Op. cit. – P. 165-168.
12. Calendar of State Papers, Domestic series, Edward IV, Mary, Elizabeth, 1547 – 1603. – V.1. – L., 1856. – P. 173, 183 (Далі – CSP. Dom.).

13. The Cambridge History... – P. 44; Williamson J.A. Sir John Hawkins. The Times and the Man. – Oxford, 1927. – P. 58–62.
14. Цыпурина Г.И. Торгово-колониальное соперничество... – С. 107–108.
15. CSP. Dom. – P. 215.
16. Ibid. – P. 299; Williamson J.A. The Age of Drake. – L., 1938. – P. 54, 66.
17. CSP. Spain. – V.II. – P. 18, 22, 24, 26, 40.
18. Ibid. – P. 40.
19. Ibid. – P. 33, 46, 81, 81– 82, 84, 89, 94.
20. Ibid. – P. 80.
21. Calendar of State Papers. Foreign series of the reign of Elizabeth. – In 23 v. – L., 1863 – 1950 – V. IX. – № 7 (Далі – CSP. For. Eliz.); CSP. Spain. – V.II. – P. 94.
22. Blake J.W. Op. cit. – P. 188.
23. The Cambridge History... – P. 50.
24. CSP. Spain. – V.II. – P. 200, 351.
25. Ibid. – P. 239, 241, 249, 250, 245, 250.
26. Ibid. – P. 241, 243, 333.
27. Ibid. – P. 261, 269, 275, 241, 280, 318-319, 444.
28. Хазанов А.М. Португальские конкистадоры в Марокко (XV – XVI вв.) // Вопросы истории. – М., 1976. – № 1. – С. 125 – 126.
29. CSP. Spain. – V. II. – P. 476; Хазанов А.М. Португальские конкистадоры... – С. 126.
30. CSP. Spain. – V. II. – P. 481, 483, 487, 490, 499, 507.
31. Blake J.W. Op. cit. – P. 189–190.
32. Хазанов А.М. Португальские конкистадоры... – С. 126.
33. CSP. Spain. – V. II. – P. 586, 591; CSP. For. Eliz. – V. XIII. – P. 164–169, 212; Жюльен Ж.-А. История Северной Африки. Тунис, Алжир, Марокко от арабского завоевания до 1830 г. – Т. 2. – М., 1961. – С. 258; Zins H. Szkice o Anglii i Africe. – Lublin, 1978. – S. 268.
34. Дьомин О.Б. Англо-португальські відносини третьої чверті XVI століття та позиція Іспанії // Записки історичного факультету Одеського державного університету імені І.І. Мечникова. – В. 4. – Одеса, 1977. – С. 209.
35. The Cambridge History... – P. 44; Savelle M. A History of Colonial America. – Hinsdale, 1973. – P. 64.
36. CSP. Spain. – V. II. – P. 157.

Дьомин О. Б. Португальская политика елизаветинской Англии (1560 – середина 1570-х годов). – Статья.

Аннотация. В статье анализируется португальская политика Англии первых десятилетий правления королевы Елизаветы (1558-1603), показано значение колониального вопроса в международных отношениях 60 – середины 70-х годов XVI ст.

Ключевые слова: Англия, Португалия, Елизавета Тюдор, колониальный вопрос, международные отношения.

Djomin O. B. Portuguese policy of Elizabethan England. – Article.

Summary. The article provides the analysis of Portuguese policy of England during the first decades of Queen Elizabeth's regency (1558-1603), it reveals the importance of the colonial question in international relations in 60-s – middle 70s of XVI century.

Key words: England, Portugal, Elizabeth of Tudor, the colonial question, international relations.